

Vzgoja in izobraževanje v antiki

dr. Dragica Fabjan Andritsakos, prof. grščine in latinščine,
Škofijska klasična gimnazija v Ljubljani

Članek obravnava antični pogled na vzgojo otrok in oriše institucije, ki so skrbele za izobraževanje. V nadaljevanju pokaže antični model izobraževanja kot diahroni princip, ki presega čase in dobe, ter pojasni, zakaj lahko sodobna klasična humanistična gimnazija gradi na idejah grško-rimskega sveta.

Ključni pojmi: grški in rimski ideal izobrazbe, kalokagathia, splošna izobrazba posameznika, humanitas

Grčija

Grški pojem παιδεία (paideia) pomeni »izobrazba« v širšem pomenu, kot je slovenski; združuje intelektualno izobrazbo in hkrati vzgojo človekovega duha, torej intelektualne in duhovne vrednote človeka, ki je kot tak šele resnično izobražen ali bolje »kultiviran«. Ta kombinacija duhovnih in intelektualnih kvalitete je oblikovala ideal grške kulture, zajet v besedi καλοκάγαθία (kalokagathia), ki pomeni plemenitost izobraženega in kultiviranega človeka.

Arhaična atenska vzgoja je bila vzgoja plemstva, elite, medtem ko si manj izobraženi niso mogli privoščiti izobraževanja. Vzgojni ideal – καλοκάγαθία (kalokagathia) – je pomenil, da je moral biti človek lep v fizičnem smislu in dober v moralnem pomenu. V arhaični dobi je bil izrazito poudarjen šport, ki je ostal vseskozi eden temeljnih elementov izobraževanja.

Za telesno kot tudi umsko urjenje so poskrbeli v gimnaziju. Gimnazij (grš. γυμνάσιον, gymnasion lat. gymnasium) je dobil ime po ustaljeni navadi Grkov, da so telovadili goli (γυμνός, gymnos – gol). Vključeval je tako prostore za športno udejstvovanje kot tudi učilnice za študij in branje.

V Šparti gimnazijev niso poznali, ker so se moški državljani od sedmega leta dalje urili izključno za vojno. Njihov način izobraževanja je postavljaval v ospredje telesno vzgojo, da bi postali sposobni vojaki, čeprav so otroke učili tudi branja, pisanja in glasbe. Pač pa so se v Atenah nekateri gimnaziji razvili v slavne filozofske šole. Med njimi je najbolj znana Platonova Akademija (Ἀκαδημία, Akademia), ki je dobila ime po heroju Akademu, ki je imel svetišče na prostoru, kjer je kasneje nastala šola. V gaju, kjer je imel svetišče Apolon Likej, pa je kasneje nastala Aristotelova šola, imenovana Licej (Λύκειον, Lykeion). Po Platonu vzgojo sesta-

vljata šport, ki razvija telo, in glasba, ki razvija dušo (Država 2, 376e). Glasba je vključevala tudi literarno izobraževanje, v katerem so sčasoma branje, pisanje in interpretacija besedil dobivali vse večji pomen.

V klasični dobi so sofisti vnesli v vzgojo in izobraževanje novosti; to je čas razvoja demokracije, zato se izobraževanje posveča vprašanju, kako izobraziti in vzgojiti političnega človeka. Bili so prvi poklicni učitelji, poleg vzgoje za politično življenje pa so poudarjali še retorično izobrazbo, ki je zahtevala splošno znanje vseh področij. V njihovem času je vzgoja postala intelektualna, šport pa je postajal neke vrste obrt.

Temeljno izobrazbo svobodnega grškega državljana, ki ga ni bilo treba izobraziti za določeno obrt ali poklic, je obsegalo sedem splošnih znanosti, ki so jim rekli ἐγκύκλια μαθήματα (enkýklia mathémata): gramatika, dialektika in retorika ter aritmetika, geometrija, glasba in astronomija. Tvorile so splošno izobrazbo Grka (ἐγκύκλιος παιδεία – enkýklios paideía).

Antična pedagoška tradicija se je do konca izoblikovala v helenizmu. Izobraževanje je bilo posvečeno oblikovanju odraslega človeka, ne razvoju otroka. Παιδεία (paideia) je imela končni cilj oblikovati celostnega človeka, kar pomeni, da je moralna vzgoja vselej imela glavno vlogo. Grki si niso prizadevali oblikovati umetnika, učenjaka, znanstvenika, ampak v prvi vrsti človeka moralnih kvalitete.

Stopnje v izobrazbi mladega Grka svobodnega rodu so bile od sedmega leta dalje učenje branja, pisanja in računanja na osnovni stopnji (tu je poučeval γραμματιστής – grammatistes) ter študij književnosti in jezika na srednji (učitelj se je tu imenoval γραμματικός – grammatikos ali φιλόλογος – filologos). Nazadnje so se posvetili retoriki in filozofiji, znotraj katere je imela glavno vlogo etika. Retorične vaje so imeli že na srednji stopnji, zlasti pa na višji stopnji, ko so morali po navodilu uči-

telja (ῥήτωρ – retor) pripraviti pisno nalogo in govorni nastop po vseh retoričnih pravilih jasnega, argumentiranega in prepričljivega govora o katerikoli temi, kar pomeni, da so morali do zaključka svojega izobraževanja v osnovi poznati najrazličnejše predmete od zgodovine, prava, književnosti, filozofije, umetnosti in naravoslovja, ki so se jih učili po sokratski metodi in jih niso spoznavali kot ločene predmete. Trije temelji izobraževanja v Grčiji so bili književnost (znotraj katere je zbrano vso dotedanje pisno in ustno izročilo), lira (glasba) in palaestra (šport oz. telovadba, ki je bila v vseh obdobjih neločljivi del izobrazbe).

Pomembno vlogo pri vzgoji otroka zlasti na osnovni stopnji je imel t. i. pedagog (παιδαγωγός), ki je otroka nadzoroval, ga navajal na lepo vedenje in moralo. Poklic učitelja je bil nizko na družbeni lestvici, saj so bili učitelji iz revnih ali izgnanih družin, poleg tega pa je bil slabo plačan. V šolah, ki so bile večinoma zasebne, je bila telesna kazen nekaj povsem običajnega in mnogi antični pisci so nam zapustili predstavo o učitelju, ki s palico kroti otroke.

Sama beseda »šola« pomeni v osnovi »prosti čas«, tudi »počitek«. Branje, pisanje in intelektualno delo so namreč Grkom kot tudi Rimljanom po-

menili nekaj dragocenega, česar si ne more privoščiti vsakdo. Tem opravilom so se lahko posvečali, kadar se niso aktivno ukvarjali s politiko ali javnim življenjem nasploh.

Rim

Arhaična rimska vzgoja je temeljila na spoštovanju navad prednikov (mores maiorum); vzgojitelj je moral v otroku razviti to spoštovanje. Otroci so si temeljno izobrazbo pridobivali v krogu družine: do 7. leta so živeli pod varstvom matere, nato pa je skrb za njihovo vzgojo prevzel oče, kar je ena temeljnih značilnosti rimske vzgoje. Rimski očetje so to vlogo jemali zelo odgovorno in so svoje otroke izobraževali na vseh področjih. Ko so se kasneje pojavili učitelji, so tudi njihovo delovanje razumeli kot delovanje očeta. Prva lekcija o državljskih vrlinah so bile zgodbe o slavnih prednikih. Vsa leta šolanja so mladini skušali privzgojiti čut za družino, za domovino, vero, dolžnost in pravičnost.

Do 16. leta so sinovi spremljali svoje očete v političnem in družabnem življenju ter verskih obredih in si nabirali izkušnje. Pri 16. letih je fant oblekel moško togo kot znamenje odraslosti. Od tedaj je spremljal kakega uglednega državnika ali govornika ter se učil od njega. Kasneje je lahko nadaljeval službo v vojski. Arhaična rimska vzgoja je razvijala

vrline (virtutes): trdo delo, zmernost in preprostost. Tudi šport so gojili s tem namenom in ne zato, da bi oblikovali telo ali tekmovali, kot je bilo v navadi pri Grkih.

V 2. stol. pr. Kr. je Rim osvojil Grčijo in asimilirал grško kulturo. Po zaslugi filhelensko usmerjenih Rimljanov so v Rimu začeli uvajati osnovno in srednje izobraževanje po zgledu grškega. Učitelji so bili pogosto izobraženi vojni ujetniki. Na tej tradiciji so nastale prve javne šole v Rimu pribl. v 2. stol. pr. Kr. Bile so zasebne in starši so plačevali učitelju šolnino. Učenju branja in pisanja je sledilo seznanjanje s književnostjo. Tako je izobraženi osvobojenec Grk Livij Andronik v 3. stol. pr. Kr. za šolske potrebe v latinščino prevedel Homerjevo *Odisejo*; kasneje so to delo zamenjali Enijeve *Anali*, te pa v cesarski dobi Vergilijeva *Eneida*. Poleg književnosti so se v srednji šoli učili tudi astronomijo, geometrijo, aritmetiko ter grški jezik.

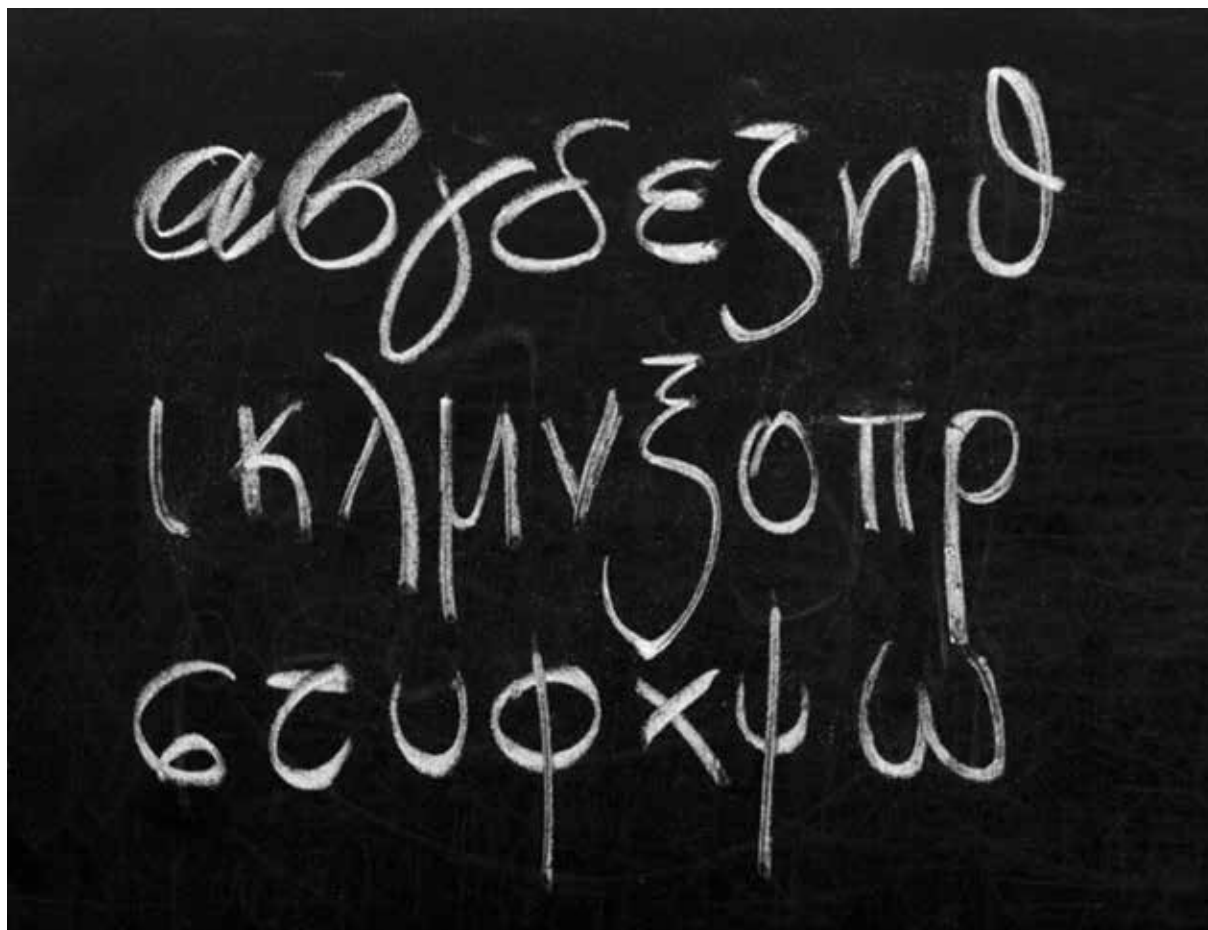
Do konca 1. stol. pr. Kr. se država ni vmešavala v šolsko politiko; v času Kvintilijana, ki je bil znameniti učitelj govornišstva, so stopila v ospredje vprašanja didaktike, nadzorovati pa so začeli tudi plače učiteljev. V Dioklecijanovi dobi so bili učitelji razporejeni v razne kategorije in so tako po višini dohodkov kot tudi sicer uživali visok ugled.

Elementi izobraževanja

Sprva so se Rimljani po zgledu grškega izobraževanja navduševali za glasbo, petje in ples, a so kasneje zagovorniki rimske resnobe (gravitas) odklanjali nastopanje otrok svobodnega rodu na pevskih in glasbenih prireditvah. Podoben odnos so imeli tudi do športa, ki je bil vselej stvar profesionalcev. Z gimnastičnimi vajami so se ukvarjali v termah, ne da bi jih gojili kot športno panogo.

Rimske šole so posnemale po vsebini in metodah grške helenistične šole. Imele so tri stopnje izobraževanja in tri vrste šol s specializiranimi učitelji: v osnovni šoli (ludus litterarius) je poučeval *litterator* (v Grčiji je bil to γραμματιστής grammatistes); pogostejše so mu rekli *magister ludi*. Na osnovni stopnji so se otroci učili brati, pisati in računati. Disciplina je bila zelo stroga, saj so bile fizične kazni običajne. Kvintilijan je bil eden redkih pedagogov, ki je nasprotoval temu, da bi učence tepli.

Sekundarnega izobraževanja so bili deležni le otroci elite. Tu je poučeval *grammaticus*, ki je imel nekoliko višji ugled in dohodek od osnovnošolskih učiteljev. Gramatik je tako kot v Grčiji poučeval osnove pravilnega izražanja in razlago posameznih piscev, med katerimi so bili v ospredju Vergilij, Terencij, Salustij in Cicero.

Na tretji stopnji so učenci študirali govorništvo in retoriko, ki je vključevala tudi študij prava. Učitelj se je imenoval *rhetor* ali *orator*; imel je najvišji položaj med učitelji in tudi zaslužil je štirikrat več kot gramatik. Pouk retorike je potekal tako, da je po pripravljalnih vajah učenec pripravil fiktiven govor, se ga naučil na pamet in ga nato javno predstavil. Tak nastop so imenovali *declamatio*.

Rimska posebnost je bil študij prava; poučevali so ga *magistri iuris*, ki so razlagali pravna načela in zakone. V 4. stol. po Kr. je bila zelo znana pravna šola v Bejrutu, kjer je študij trajal štiri do pet let.

Mnogo mladih je kasneje nadaljevalo študij v Atenah ali na Rodosu, kjer so poslušali znamenite retorje in filozofe tedanjega časa.

Splošne znanosti antične izobrazbe so v srednjem veku imenovali »sedem svobodnih umetnosti«, povezanih v t. i. *trivium* (lat. stičišče treh poti, križpot), ki je obsegal gramatiko, logiko in retoriko ter *quadrivium*, kjer so zaobsežene aritmetika, geometrija, glasba in astronomija oz. kozmologija. V osnovi se ta shema opira na izobraževalni ideal klasične Grčije in Rima; teoretično so jo oblikovali že v antiki, razvili pa so jo v 12. in 13. stoletju. Sam izraz »svobodne umetnosti« v srednjem veku ni pomenil umetnosti, ampak veje znanosti, ki so jih poučevali v šolah tistega časa.

Sodobna klasična humanistična gimnazija gradi na idejah grško-rimskega sveta in skuša združiti ideal Grčije in Rima: izoblikovati mladega človeka tako, da si pridobi določeno znanje, hkrati pa si oblikuje tudi značaj in držo, ki jo bo ohranil za vse življenje. Latinci so temu rekli *humanitas* (človečnost). Beseda »klasičen« izhaja iz latinske besede *classicus*, ki pomeni »izvrsten, prvovrsten, najboljši«. Klasično ostaja norma, zgled, ki presega vse čase in dobe.

Kaj pravijo antični pisci o vzgoji in izobraževanju?

Mark Fabij Kvintilijan (ok. 35 po Kr. – ok. 95 po Kr.), rojen v Hispaniji, je bil v Rimu dolga leta zelo uspešen učitelj govorništva. Cesar Vespazijan mu je zaupal prvo državno stolico in mu podelil visoko plačo. Med njegovimi učenci sta bila Plinij Mlajši in verjetno tudi zgodovinar Tacit. Njegovo najznamenitejše delo je spis v dvajsetih knjigah z naslovom *Vzgoja govornika (Institutio oratoria)*.

O učitelju piše:

»Ko mu izročijo otroka, naj izkušen učitelj najprej presodi, koliko je nadarjen in kakšen je po naravi. Nadarjenost se pri majhnih otrocih vidi predvsem v zmožnosti pomnjenja ...

Potem ko je to ugotovil, naj učitelj presodi, kako naj ravna z učencem. Nekateri so mlahavi, če jih ne priganjaš, drugi ne prenesejo ukazov. Nekateri strah brzda, druge ohromi. Eni bolje napredujejo ob neprekinjenem učenju, drugi dosežejo več z občasnim, zagnanim delom.«

I 3, 1–6 partim

»Do učencev naj ima torej enak odnos kot njihovi starši: naj se šteje za zastopnika tistih, ki so mu izročili otroke. Naj bo brez značajskih napak in naj jih ne trpi pri drugih. Naj bo strog, a ne zlovoljen; naj bo prijazen, a ne popustljiv, saj zlovoljnega učitelja učenci sovražijo, popustljivega pa prezirajo. Naj čim več govori o tem, kaj nam je v čast in kaj je dobro: večkrat ko bo opozoril, manjkrat bo moral kaznovati. Seveda ne sme biti nagle jeze, a tudi skozi prste ne sme pogledati, če je treba kaj popraviti. Če ga učenci kaj vprašajo, naj rad odgovori, in kadar ga kaj vprašajo, naj potem ne 'vrta' vanje še sam.

Pri pohvali pa ne sme biti preskop niti ne razsipe; s prvim bo učencem priskutil delo, z drugim pa bo samo spodbudil nemarnost. Njegovo opominjanje mora biti primerno in ne pikro ali celo žaljivo, saj včasih otrokom zaradi pretirano stroge vzgoje moči popustijo: čisto obupajo, prizadeti so in nazadnje zasovražijo učenje in učitelja. In kar je najhuje: ker se bojijo, sploh ničesar več ne posku-

sijo. To vedo tudi kmetovalci, ki menijo, da nežnih pogankov pač ne moreš obrezovati s srpom, ker se zdi, kot da se prestrašijo ostrega železa, pa tudi rane še ne morejo prenesti.«

II 2, 5–8

»Učitelj mora biti predvsem prijazen, da bo zdravila, ki so sicer že sama po sebi grenka, ublažil s svojo mehko roko. Eno bo pohvalil, drugo spregledal, tretje spremenil, pri tem pa bo vselej razložil, zakaj tako ravna. Čeprav bo zgledov za posnemanje že v sami snovi več kot dovolj, vendarle tisti, tako rekoč živi glas doseže več, še posebno če je to glas učitelja, ki ga imajo učenci radi in ga spoštujejo, če so le prav vzgojeni. Odveč je reči, koliko raje posnemamo tiste, ki so nam dragi.«

II,8 (partim)

Ko Kvintilijan piše o učencu, poudarja, da sta učiteljevo delo zamen, če se učenec ni pripravljen učiti.

»Po tej dolgi razpravi o učiteljevih dolžnostih še kratko opozorilo učencem. Naj imajo učitelje enako radi kot učenje; predstavljajo naj si, da so učitelji njihovi starši – seveda ne telesni, ampak duhovni. Ta spoštljivi odnos bo veliko prispeval k učenju,

radi jih bodo poslušali, verjeli njihovim besedam in si želeli biti taki kot oni, nenazadnje bodo tudi veseli in živahni prihajali v šolo. Ne bodo se jezili, kadar jih bo učitelj popravil, veseli bodo, kadar jih bo pohvalil, in bodo s prizadevnim delom učitelju prirasli k srcu. Učitelj mora učiti, učenec pa se mora biti pripravljen učiti. Eno brez drugega ne gre, prav tako kot sta za otrokovo spočetje potrebna dva in kot zamen seješ, če zemlja ni zorana, da bi sprejela seme vase. Tako tudi govornišvo ne more uspevati drugače kot v slogi med učiteljem in učencem.«

II, 9

Viri

- Barrow, R. (1976): *Greek and Roman Education*. London: MacMillan, Basingstoke.
- Fabjan, D. (2010): Antična šola. V: Damjan Barbara (ur.). *Posodobitve pouka v gimnazijski praksi*. Latinščina., str. 120–131. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo
- Jaeger, W. (1944–45): *Paideia. The ideals of Greek Culture*, 3 vol. Oxford.
- Marrou, H. I. (1965): *Histoire de l' Education dans l' Antiquité*, vol. I, II. Paris.
- Platon (2009): *Zbrana dela*. Študijska izdaja. Prevedel Gorazd Kocijančič. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Plutarchus (1974): *Moralia*, vol. I (*De liberis educandis*), Leipzig: Bibl. Teubneriana.
- Quintilianus Fabius, M. (1924): *Institutionis oratoriae liber I, II*, Cambridge: Loeb Classical Library.